

УДК 81'37:161.126(=112.2;=161.2;=511.141)

Марусинець М. М.

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ СЕМАНТИКИ МОДАЛЬНИХ ЧАСТОК (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ, УГОРСЬКОЇ МОВ)

У статті опрацьовано комплексну методикау аналізу семантики модальних часток із застосуванням концептуального апарату теорії релевантності. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що в семантиці модальних часток закодовано процедурні значення, які обмежують інференційну частину інтерпретації висловлення; вони контролюють вибір слухачем контексту, у якому висловлення є релевантним.

Ключові слова: модальна частка, інваріантне значення, теорія релевантності, концептуальне значення, процедурне значення.

В статье рассматривается комплексная методика анализа семантики модальных частиц с использованием концептуального аппарата теории релевантности. Проведенное исследование дает основания утверждать, что в семантике модальных частиц закодировано процедурные значения, которые ограничивают инференционную часть интерпретации высказывания; они контролируют выбор слушающим контекста, в котором высказывание является релевантным.

Ключевые слова: модальная частица, инвариантное значение, теория релевантности, концептуальное значение, процедурное значение.

The article suggests a comprehensive approach to analyzing modal particle semantics on the basis of the conceptual apparatus of Relevance Theory. The research findings show that modal particles encode procedural meanings which constrain the inferential phase of utterance interpretation; they guide the hearer towards selecting relevant contexts for the utterance.

Key words: modal particle, invariant meaning, Relevance Theory, conceptual meaning, procedural meaning.

Проблеми, які ставить перед науковцем дослідження модальних часток, настільки багатогранні, що кількість праць, присвячених їм, стрімко зростає. Увагу вчених привертають різноманітні аспекти дослідження часток: синтаксичний [6; 9], семантичний [4; 7; 8;], комунікативно-прагматичний [1; 3; 10] та ін. Незважаючи на велику кількість ґрунтовних досліджень, природа цього класу слів залишається дискусійною і тому не може вважатися до кінця теоретично осмисленою. **Актуальність** дослідження обумовлена потребою у визначенні прагмасемантичного інваріанту кожної модальної частки. **Мета** дослідження полягає в опрацюванні комплексної методики аналізу семантики модальних часток із застосуванням концептуального апарату теорії релевантності.

Дослідження значення часток умовно можна поділити на дві тенденції: пошук семантичного інваріанту [8; 9] та докладний опис усіх контекстуальних варіантів значень [2; 5; 6; 7]. Деякі дослідники зводять пошук значення частки до утвердження всеохопної ролі контексту для реалізації цього значення. Наприклад, Е. Гентшель [8] наводить сім варіантів частки *doch* залежно від контекстів, у яких її можна вживати. Уважаємо, що причиною цього є недостатнє розмежування між лексичним значенням, яке незмінне в усіх контекстах, та прагматичними або комунікативними функціями, які виявляються у результаті взаємодії лексичного значення з елементами контексту. У результаті різні аспекти контексту помилково представляються як значення часток.

У деяких дослідженнях значення та функції часток не відмежовують від значень структурно-семантичних типів речень, у яких їх уживають, унаслідок чого ознаки речення подають як значення часток. Наприклад, згідно з Г. Гельбігом, *doch* у наказових реченнях виражає бажання змін: *A: Ich habe schreckliche Schmerzen. У мене сильні болі. B: Geh doch zum Arzt! Ну то піди до лікаря!* [7, с. 113]. Однак, бажання змін є невід'ємною характеристикою наказових речень і без частки *doch*: *Geh zum Arzt! Піди до лікаря!*

Окрім того, часто не беруть до уваги те, що емоційний план у висловленні створює головню його лексико-граматичний склад (модальні дієслова, експресивно забарвлена лексика, модальні слова, експресивний синтаксис), а також особливий інтонаційний контур. Так, на думку В. Чолкан, модальні частки як, *це й як, яка, ото мені можуть передавати у реченні найрізноманітніші почуття і відчуття (наприклад, страху, фізичного болю, жалю, радості, щастя, іронічної самооцінки тощо), що стосуються суб'єкта. Напр.: Як страшно самотньо жити! (О. Кобилянська) /відтінок страху/; Ох, як болять груди!.. (Ю. Федькович) /відтінок фізичного болю/ [6, с. 10]. Однак, без частки як ці речення також виражають страх та фізичний біль.*

Уважаємо, що модальна частка має основне інваріантне значення, яке може бути представлене як спільне для всіх контекстуальних значень або функцій, які є результатом комбінацій лексичного значення з аспектами контексту, в яких їх ужито. Інваріантне значення часток можна описати, якщо чітко відрізнити лінгвістичні контексти їх уживання від значень самих часток. Опис значення модальної частки має базуватися на виявленні співвідношення мовленнєвої ситуації з попереднім вербальним та невербальним контекстом.

Мета дослідження – аналіз семантики модальних часток української, німецької, угорської мов із застосуванням концептуального апарату теорії релевантності.

Згідно з теорією релевантності, у висловленні закодовано два види інформації: концептуальна інформація про поняттєві репрезентації, якими маніпулюють та процедурна інформація про те, як ними маніпулювати [11, с. 2]. Іншими словами, концептуальне кодування робить внесок у побудову поняттєвих репрезентацій, а процедурне кодування обмежує інференційні операції, які над ними проводять. Процедурне значення посилює релевантність акту комунікації за допомогою особливих процедурних інструкцій для адресата.

Д. Спербер та Д. Вілсон пропонують такі критерії розмежування концептуального та процедурного значення: доступність інформації, що міститься у свідомості (accessibility to consciousness), можливість здійснити оцінку істинності інформації (truth-evaluability), композиційність (compositionality) [11]. По-перше, концептуальні значення є легко доступними у свідомості комунікантів: наприклад, мовцеві нескладно пояснити значення слів *кіт* чи *будинок*. Однак, важко дати визначення словам, які мають процедурні значення, наприклад, *ж*, *адже*. По-друге, концептуальні значення можливо оцінити як істинні чи хибні, оскільки вони відображають стан речей в об'єктивному світі: наприклад, слово *старий* впливає на умови істинності висловлення *Цей будинок – старий* (це висловлення може бути істинним або хибним залежно від того, якого будинку стосується слово *старий*). Проте процедурне значення слова не впливає на умови істинності висловлення, у якому воно вжите: частка *же* у висловленні *Він же твій друг* не змінює його істинність чи хибність. По-третє, концептуальним значенням властива композиційність, тобто можливість утворювати більш комплексні поняття: наприклад, концепти червоний та троянда можна поєднати, утворивши більш широкий концепт червона троянда. Проте критерій композиційності не може бути застосований, зокрема, для розрізнення між словами з концептуальним та процедурним значеннями в українській мові. Процедурні значення також можуть модифікувати інші процедурні значення: наприклад, можливо поєднати *все-таки* та *ж*, утворивши *все-таки ж*.

У модальних частках закодовано процедурні значення, оскільки частки скеровують слухача до очікуваного контекстуального ефекту та зменшують зусилля на оброблення інформації, що міститься у висловленні. Наприклад, інваріантним процедурним значенням української частки *що*, німецької частки *einfach* та угорської частки *hát* є конфлікт аксіологічних підходів комунікантів до мовленнєвої ситуації.

Розглянемо приклад:

- *Ні, ви мені скажіть, хто цей балакучий юнак, котрий сидить отут, серед нас? – дещо гостріше, ніж перед тим, запитав Гриць.*
- *Старий, ми, здається, домовлялися, – нагадав Білінкевичу Хомський.*
- *Вибачаюся ще раз, але з вами так цікаво, що я не можу...*
- *Він що, запрошений в наше товариство? – з'ясував для себе Гриць [12].*

У прикладі мовець уживає частку *що* не з метою запитати дещо, оскільки певною інформацією він уже володіє, а для того, щоб висловити незгоду зі станом речей.

У наступному прикладі німецьку модальну частку *einfach* реалізовано в мовленнєвому акті репрезентативного характеру, де мовець на основі свого розуміння ситуації (яке відмінне від розуміння адресата), констатує, повідомляє щось. Таке твердження не має відтінку категоричності, а відбувається стримано і м'яко. Розглянемо приклад:

«Er hat eine Glückliche Hand», sagte Druot, «er hat ein gutes Gefühl für die Dinge.» Und manchmal dachte er auch: «Er ist ganz einfach viel begabter als ich, er ist ein hundertmal besserer Parfumeur.» Und zugleich hielt er ihn für einen ausgemachten Trottel, da Grenouille, wie er glaubte, nicht das geringste Kapital aus seiner Begabung schlug, er aber, Druot, es mit seinen bescheideneren Fähigkeiten demnächst zum Meister bringen würde [114].

Мовець констатує, що його товариш більш талановитий, але цей факт його не засмучує. Модальна частка *einfach* стимулює імплікацію: очевидним є те, що для мовця важливіше, як до цього факту він сам ставиться, тому в нього немає бажання доводити чи нав'язувати адресату свою думку.

У наступному прикладі (розмові незадоволеного клієнта з директором ресторану) ми спостерігаємо класичну ситуацію реалізації угорською модальною часткою *hát* свого інваріантного процедурного значення у вигляді протиставлення очікуваного та реального стану речей. Відвідувач ресторану не міг пригадати назву страви, яка йому дуже сподобалася і яку він раніше куштував у Жербо (відоме кафе в Будапешті, одна з найбільших та найвідоміших цукерень у Європі). Директор ресторану пояснює: *Ну*

ma зрозумійте, що *Жербо* – категорія вищого класу. *Ми тільки другокласна цукерня*. Крім того, цей факт мовець оцінює негативно (не знати таких речей – погано), що виражено в емоційній реакції докору.

– *És hol tetszett azt legutóbb fogyasztani?*

– *A Gerbeaud-ban.*

– *Sejtettük! – nevetett egy jót a pincérkisasszony. – Hát, kérem, a Gerbeaud osztályon felüli luxus kategória.*

Mi pedig, tessék megnézni a táblát, másodosztályú cukrászda vagyunk [13].

Таким чином, під час дослідження модальних часток слід розмежовувати їхню мовну сутність, яка обумовлює їхню функційну специфіку в мовленнєвій комунікації. У семантиці модальних часток заковано процедурні значення, які обмежують інференційну частину інтерпретації висловлення; вони контролюють вибір контексту, у якому висловлення релевантне.

Література:

1. Бацевич Ф. Частки як прагматичні складники комунікативного смислу / Флорій Бацевич // Мова у дзеркалі особистості : філологічні дослідження, присвячені ювілею доктора філологічних наук, професора, академіка НАПН України Кононенка Віталія Івановича. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського нац. університету ім. Василя Стефаника, 2013. – С. 181–195.

2. Загнітко А. П. Словник часток : матеріали і статті / Анатолій Загнітко, Анна Каратаєва. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 381 с.

3. Заикин А. Е. Коммуникативно-прагматические функции немецких модальных частиц : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / А. Е. Заикин. – М., 1985. – 16 с.

4. Ополовникова М. В. Модальная частица denn и проблема ее синонимов : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / М. В. Ополовникова. – Иваново, 2004. – 138 с.

5. Пророкова В. М. Слова-«приправы», слова-«заплаты». Модальные частицы в немецкой разговорной речи : учеб. пособие / В. М. Пророкова. – М. : Высшая школа, 1991. – 127 с.

6. Чолкан В. А. Речення з суб'єктивно-модальними формами в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. А. Чолкан. – Івано-Франківськ, 2001. – 19 с.

7. Helbig G. Lexikon deutscher Partikeln / G. Helbig. – Leipzig : Enzyklopädie, 1988. – 258 S.

8. Hentschel E. Funktion und Geschichte deutscher Partikeln. Ja, doch, halt und eben / E. Hentschel. – Tübingen : Niemeyer, 1986. – 291 S.

9. Kriwonosow A. Die modalen Partikeln in der deutschen Gegenwartssprache / A. Krivonosow. – Göppingen : Kümmerle, 1977. – 332 S.

10. Péteri A. Abtönungspartikeln im deutsch-ungarischen Sprachvergleich / A. Péteri. – Budapest : Asteriskos, 2002. – 279 S.

11. Wilson D. Linguistic form and relevance / D. Wilson, D. Sperber // *Lingua*. – 1993. – Vol. 90. – p. 1–25.

Джерела ілюстративного матеріалу:

12. Андрухович Ю. І. Рекреації [Електронний ресурс] / Ю. І. Андрухович. – Режим доступу : http://ukrlit.org/Andrukhovych_Yurii_Ihorovych/rekreatsii/5/.

13. Örkény I. In our time [Electronic resource] / I. Örkény. – Mode of access : <http://mek.niif.hu/06300/06345/06345.htm#51>.

14. Suskind P. Das Parfum [Electronic resource] / P. Suskind. – Mode of access : <http://www.uchiyaziki.ru/index.php/knigi-na-nemeckom-yazike/2757-das-parfum-die-geschichte-eines-morders>.